

Vår kamp er kronet med seier
50-årsjubiléet for frigjøringen i 1945
Utstilling i Universitetsbiblioteket i Oslo

108506

Utfyllende opplysninger til de enkelte temaer i montrene

1. Tysk overfall.

Den 9. april 1940 startet det tyske angrep på Norge. Tyske enheter angrep samtidig Oslo, Kristiansand, Stavanger, Bergen, Trondheim og Narvik. Til tross for at angrepet kom overraskende og det norske forsvaret var dårlig forberedt, møtte angriperne betydelig motstand flere steder i landet. Oslo kapitulerte om ettermiddagen 9. april, men da hadde kongen og regjeringen reist til Hamar. General von Falkenhorst var øverstkommanderende for Wehrmacht i Norge. Proklamasjonen som var trykt i Tyskland, ble slått opp 10. april.

2. Militær motstand.

Det ble sendt ut mobiliseringsinnkallelser i noen distrikter selv om det rådet en viss forvirring om det forelå mobiliseringsordre eller ikke. Til tross for hjelp fra britiske tropper, var det ikke mulig å stanse fienden. I slutten av april måtte motstanden i Sør-Norge oppgis. I nord raste kampene videre. Narvik, et særlig viktig strategisk mål, ble gjenerobret. Men 1. juni ga vestmaktene den norske regjeringen beskjed om at de straks ville trekke seg ut av Nord-Norge. Kampen måtte oppgis. I det siste statsråd på norsk jord 7. juni ble det vedtatt at kongen og regjeringen skulle ta sete utenfor Norge og fortsette kampen for Norges frigjøring.

3. Nyordning. Quisling og Terboven.

Den 9. april om kvelden banet Quisling seg vei til NRK og leste opp en erklæring der han utropte seg selv til leder av landets nye nasjonale regjering. 24. april beordret Hitler Josef Terboven til rikskommissær i det besatte Norge. Han hadde dermed den øverste sivile myndighet i landet. Quisling ble senere avløst av et administrasjonsråd, men ble i september leder av en regjering bestående av konstituerte statsråder oppnevnt av Terboven. Alle partier unntatt NS ble forbudt.

4. Skoleungdom og lærere i kamp.

Å vinne Norges barn og unge for den nazistiske idé var et opplagt mål for Quisling og hans tilhengere. For å oppnå dette ville han tvinge alle unge inn i Nasjonal samlings ungdomsfylking og alle lærere inn i et NS-dominert lærersamband. Den 5. februar 1942 kom Lov om nasjonal ungdomstjeneste som påla hver gutt og jente mellom 10 og 18 år å være medlem av Nasjonal samlings ungdomsfylking. Samme dag kom lov om Norges lærersamband som påla alle lærere å være medlem av denne sammenslutning med en landsleder oppnevnt av Quisling.

Foreldre i tusenvis sendte følgende protest til Kirke- og undervisningsdepartementet: "Jeg ønsker ikke at mine barn skal delta i NSUFs ungdomstjeneste, da de retningslinjer som er trukket opp for dette arbeide strider mot min samvittighet."

I en artikkel i Aftenposten 12. februar skriver NS-rektor Chr. Waage at man ved medlemskap i NSUF vil "revolusjonere de unges sinn og omforme det til nasjonalsosialistisk livsanskuelse".

Foreldrene fikk støtte av Norges biskoper som den 14. februar sendte en erklæring til Kirke- og undervisningsdepartementet der det het at ved et barns dåp blir ansvaret for barnets oppdragelse lagt på foreldrene.

I monterer vises et eksempel på ønsket om å "revolusjonere de unges sinn". I Sigmund Feylings lærebok i kristendom blir barna pålagt lydighet mot "Føreren" fremfor foreldrene.

Parallelt med motstanden blant foreldrene gikk motstanden blant lærerne. Et overveldende antall lærer sendte inn følgende erklæring: "Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for NSUFs ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap i Norges Lærersamband etter landslederens uttalelse bl.a. pålegger meg forpliktelse til en slik oppdragelse, og det dessuten stiller andre krav som strider mot mine tilsetningsvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av lærersambandet."

Dette førte til masse-arrestasjon av lærere som via forskjellige fangeleirer ble transportert til Trondheim. Der ble 500 lærere stuvet sammen i D/S "Skjerstad" som var sertifisert for 150 passasjerer. Forholdene ombord var ubeskrivelige både når det gjalt de hygieniske forhold og matforsyningen. Målet var å sende lærerne på tvangsarbeid i Kirkenes-området. Her ble de innlosjert i brakker, noen i telt av huntonittplater som neppe ville beskytte mot vinterkulden. I tillegg til veiarbeid ble lærerne satt til lossearbeid på kaien i Kirkenes. Fra slutten av august begynte tilbakesendingen av lærerne. Myndighetene måtte gjøre full retrett m.h.t. det tvungne medlemskap i Lærersambandet.

5. Kirken i kamp.

NS-myndighetenes fremstøt for å nazifisere Den norske kirke ble bestemt tilbakevist. I februar 1941 sendte biskopene ut et hyrdebrev til menighetene der man refererer en henvendelse fra biskopene til Kirke- og undervisningsdepartementet og departementets svar. På bakgrunn av en del overgrep fra Hirten påpeker biskopene her at Guds lov er forpliktende også for statsmakten.

Da motsetningene ikke lot seg løse, nedla biskopene sine embeter i februar 1942. Samtidig utarbeidet de et hyrdebrev der de underrettet prestene og menighetene om det skritt de hadde tatt. Quisling svarte med et "Rundskriv til alle prester i den norske statskirke". Først ble biskop Berggrav avsatt, senere også de andre biskopene.

Påskedag (5. april) 1942 ble *Kirkens grunn* lest opp i de fleste av landets kirker. Dette er en "bekjennelse og erklæring" som hevder kirkens selvstendighet overfor staten i åndelige saker. Etter opplesningen erklærte prestene at de i tilslutning til denne bekjennelse nå nedla sine embeter, men fortsatt ville utføre alt arbeid som kunne skjøttes av ikke-embetsmenn. Kirkedepartementet utnevnte så en del NS-prester til biskoper, og "kvalifiserte legmenn" til prestestillinger.

6. Universitetet i kamp.

Terbovens politiske nyordning av 25. september 1940 førte til den første konfrontasjon på Universitetet. Studentersamfundet ble oppløst og fondene overlatt

til NS-studenterorganisasjon. Universitetsloven ble endret slik at departementet kunne ansette professorer uten å innhente uttalelse fra fakultetene eller kollegiet. Hensikten var å kunne ansette de folk NS ønsket ved Universitetet.

11. september 1941 ble rektor Didrik Arup Seip avsatt og senere arrestert. NS-statsråd Skancke skulle overta ledelsen av Universitetet. Det akademiske kollegiums myndighet var overdratt til den nye leder. Litt senere ble Adolf Hoel innsatt som prorektor. I november ble alle studenter innkalt til et møte i Universitetets aula. Det ble meddelt at studentutvalgene ikke lenger skulle velges, men oppnevnes, og at de skal bestå av NS-studenter. Som en reaksjon på dette gikk studentene til streik.

I forbindelse med lov om tvungent medlemskap i NS ungdomstjeneste (se monter nr. 4) fikk et protestskriv fra universitetslærerne bred oppslutning. Høsten 1942 ville departementet gi NS-studenter en begunstiget stilling ved at de skulle gis adgang til medisinstudiet uten hensyn til artiumskarakteren. Fakultetene vedtok en protestuttalelse.

I februar 1943 kom lov om "alminnelig nasjonal arbeidsinnsats". Studentene ble innkalt til et møte i Aulaen i regi av det NS-styrte Norsk studentsamband. Fremmøtet ble tolket som en godkjenning av Norsk studentsamband. Da dette gikk opp for studentene, sendte 2.600 studenter hver for seg en erklæring om at de ikke anerkjente Norsk studentsamband som representant for seg.

Utover høsten 1943 toppet konfliktene på Universitetet seg. Natt til 28. november brøt det ut brann i Aulaen. Bak brannstiftelsen sto en uavhengig gruppe, men hendelsen ble brukt av tyskerne som et påskudd til aksjon mot Universitetet. 30. november ble Universitetets forskjellige bygninger besatt av tyske tropper og ca 1.200 studenter ble arrestert. Universitetet ble stengt, og ca 650 studenter sendt til Tyskland. Aksjonen mot Universitetet og studentene vakte internasjonal oppsikt, og protestene strømmet inn.

I Tyskland ble en del av studentene sendt til Sennheim i Elsass, andre til Buchenwald. Mot slutten av krigen ble de samlet i Neuengamme. Herfra ble de hentet hjem av "De hvite bussene". 17 studenter mistet livet under fangenskapet.

7. Kampen mot Arbeidstjenesten.

Også i Norge ønsket okkupasjonsmakten å mobilisere ungdom til tjeneste i den tyske krigsinnsats, enten som regulære soldater eller ved arbeide i den tyske krigsindustri.

Innkallingen av 3 årsklasser i mai 1944 satte Hjemmefrontens Ledelse i alarmberedskap, og paroler om ikke å møte til registrering ble sendt ut.

I tillegg ble det øvet sabotasje mot kontorer med opplysninger om de registreringspliktige ungdommer og mot registreringsmaskiner.

Myndighetene bestemte også at rasjoneringskort ikke ville bli delt ut for kommende periode til dem som nektet å la seg registrere. Det ble så gjennomført et kupp mot en transport av rasjoneringskort, og Hjemmefronten sikret seg dermed 75.000 rasjoneringskort. Mange unge menn i de aktuelle årsklasser dro hjemmefra for å unngå registrering og ble til "gutta på skauen".

8. Sivil motstand.

For den sivile motstand ble kong Haakon og kongefamilien et viktig samlingspunkt. Høsten 1940 sendte politidepartementet ut en kunngjøring der meningsytringer til fordel for kongehuset ble forbudt. Til Kongens 70-årsdag 3.

august 1942 ble det spredd en parole om at alle gode nordmenn skulle bære en frisk blomst i knapphullet.

Under okkupasjonen var all markering av 17. mai forbudt. Men det forhindret ikke at illegale plakater ble slått opp. Det grønne stemplet i hjørnet viser at plakaten har vært beslaglagt av Overvåkingspolitiet.

Røde toppluer ble et jøssingsymbol. En serie med julekort fra 1941 ble da også behørig beslaglagt. Dette ble fulgt opp av et forbud mot røde toppluer.

Et annet jøssingsymbol var binders, - vi holder sammen. Å bære en binders i jakkeoppslaget kunne medføre fengselsstraff!

9. Forbudte bøker.

Den nazistiske "nyordning" av det norske samfunn startet umiddelbart etter okkupasjonen. Ytringsfriheten ble sterkt begrenset gjennom streng sensur, og vi fikk lister over forbudt litteratur. Nå resulterte dette ikke i bokbål her i landet, men bøkene ble fjernet fra bokhandlerne, og bibliotekene måtte stuve de forbudte bøkene vekk. På Universitetsbiblioteket hvor bøkene ikke er direkte tilgjengelige for publikum, ble konsekvensene av forbudet bare at katalogkortene for den forbudte litteraturen ble påført "Ikke tilgjengelig".

Forordningen om "vern av den norske bokheimen" av 17. februar 1941 forbød bøker av marxistiske og venstreradikale forfattere, likeledes av jødiske og andre "upassende" forfattere. De tre listene inneholder tilsammen ca 1.200 titler.

10. Pressesensur og forbud mot radioer.

I slutten av april 1940 ble Rikskommissariatet etablert i Stortingsbygningen, og der begynte "Presseabteilung" sin virksomhet med ministerialråd Müller som leder. Dermed startet den fullstendige kontroll med norsk presse og kringkasting som skulle vare i 5 år.

24. april sendte den tyske øverstkommanderende Falkenhorst ut "Militære grunnsetninger for pressen". Fra det NS-kontrollerte NTB fikk avisredaksjonene tilsendt retningslinjer for pressen. Disse var strengt hemmelige, men Aust -Agder Blad i Risør satte dem på trykk i avisen 21. juni, med den følge at avisen ble stoppet og redaktøren arrestert.

Den tyske dirigering av avisenes nyhetsstoff skjedde gjennom "Tagesanweisung", dvs. detaljerte direktiver om innhold, typografisk utstyr og kommentarer.

I august og september 1941 ble det kunngjort en forordning om avlevering av radioapparater. Dette gjalt alle norske borgere unntatt medlemmer av NS, men disse måtte avgi en skriftlig erklæring om å bare lytte på norske og tyske sendere og sendere i de tyskokkuperte land.

11. Illegal presse.

Med en sterkt sensurert presse og NRK under ledelse av Nasjonal Samling oppsto det et behov for illegale (eller hemmelige, frie) aviser. Allerede høsten 1940 kom de første illegale avisene, blant dem *Vi vil oss et land*. Nordmennene hadde lært seg å sette pris på de norske nyhetssendingene fra London, men høsten 1941 ble radioene beslaglagt. Dette satte fart i utgivelsen av illegale aviser. London-nyhetene ble avlyttet og gjengitt i de illegale avisene, som fikk navn som *London-*

Nytt, London-Radio o.l. I alt kjenner vi til ca 300 illegale aviser, noen ble trykt, men de fleste ble maskinskrevet og stensilert.

Avisredaksjonene arbeidet under svært primitive forhold, og man måtte stadig være forberedt på razzia. Det var dødsstraff for å utgi eller distribuere illegale aviser, og mange medarbeidere ble arrestert. Over to hundre mistet livet. I Hydro-parken rett overfor Universitetsbiblioteket er det reist et minnesmerke over den illegale presse 1940-1945.

12. Illegale flyveblader.

Behovet for informasjon var enormt, og disse heftene og brosjyrene var et kjærkomment supplement til de illegale avisene. De fleste var laget ved Regjeringens informasjonskontor i London og i mange tilfeller droppet i containere fra fly tilhørende Royal Air Force, ofte med norsk mannskap ombord. Bladet *Det frie Norge* hadde et samlet opplag på 180.000 eksemplarer.

13. Hjemmefronten / Hjemmestyrkene.

Den sivile del av Hjemmefronten var til dels basert på et nettverk av personer innen yrkesorganisasjoner, idrettsorganisasjoner o.l. Disse gruppene fikk stor betydning for holdningskampen mot nazifiseringen av det norske samfunn. Etterhvert fikk disse gruppene fastere form, og høsten 1944 befestet navnet Hjemmefrontens Ledelse (HL) seg som uttrykk for en sentral motstandsautoritet. HL sto i direkte kontakt med regjeringen i London, spredte informasjon og ga retningslinjer for motstandsarbeidet.

Den militære del av Hjemmefronten, Milorg eller Hjemmestyrkene (HS), sto under Forsvarets overkommando i London. I november 1942 ble Jens Chr. Hauge Milorgs øverste leder. I løpet av den siste krigsvinteren mottok Milorg betydelige leveranser av våpen og annet utstyr. Dette ble droppet fra fly på avsidesliggende slipp-plasser, og utstyret lagret i hemmelige våpenlagre. Ved oppbygningen av Milorg spilte Kompani Linge en stor rolle. Instruktører fra dette kompaniet ga militær opplæring til "gutta på skauen" i hemmelige treningsleirer.

Ved frigjøringen utgjorde Hjemmestyrkene en hær på 40.000 mann. Etter fullmakt fra regjeringen overtok HL ansvaret for ro og orden og for gjenopprettelse av et lovlig styre, til representanter for regjeringen kom tilbake.

14. Etterretningsorganisasjonen XU.

Dette var den største etterretningsorganisasjonen under krigen. Den sorterte under F.O.II, Forsvarets Overkommando, 2. kontor, som hadde sitt sete i London, mens den lokale ledelsen i Norge hadde sitt hovedkvarter i Oslo.

Ved krigens slutt hadde XU omkring 1.400 aktive agenter i Norge sør for Trøndelag. Antallet agenter i Trøndelag og de tre nordligste fylker er mere usikkert, men var nok 500-600 mann.

Organisasjonen ble grunnlagt av offiserer som forsto betydningen av militær etterretning. Den første var fenrik Arvid Storsveen, som begynte arbeidet allerede før felttoget i Norge var endelig slutt sommeren 1940. Litt senere kom major John Hagle og kaptein Eivind Hjelle igang på sin kant. Disse tre fant imidlertid ganske tidlig sammen, og da Hagle og Hjelle måtte forlate landet i september 1941, ble Arvid Storsveen eneleder. Også han måtte forlate Norge, i august 1942, og da overtok Øistein Strømnes ledelsen og beholdt den til krigens slutt.

XU kartla systematisk og effektivt alle tyske befestninger, baser, leirer og lagre. Ved årsskiftet 1943/44 var det ikke mange kanoner, mitraljøser og geværer, minefelter og tanksperringer som de alliertes overkommando i England ikke hadde full oversikt over. Samtidig ble kartleggingen av alle avdelinger, både de stasjonære og de på gjennomreise, fullstendig "bokført", noe som kom til å få stor betydning i forbindelse med landgangen i Normandie.

15. Fengsler og konsentrasjonsleirer.

Om lag 45.000 nordmenn ble arrestert og sperret inne i kortere eller lengre tid under okupasjonen. Av disse ble nærmere 10.000 sendt til Tyskland der de ble satt inn som arbeidsslaver i den tyske krigsindustri. Om lag 1.800 omkom på grunn av sult, sykdom og mishandling.

Den største fangeleiren i Norge var Grini i Akershus. Nærmere 20.000 fanger ble innregistrert der i tiden 1941-1945. (Om de norske jødene se neste monter.)

16. Deportasjon av de norske jødene.

26. oktober 1942 ble alle mannlige norske jøder over 15 år arrestert. Samme dag undertegnet Quisling en lov om inndraging av formue som tilhørte jøder med norsk statsborgerskap eller jøder uten statsborgerskap som oppholdt seg her. Inndragingen berørte 1.260 personer.

En måned etter aksjonen mot jødiske menn, 25. november, fikk politiet ordre om storaksjon neste morgen. Da skulle jødiske kvinner og barn, syke og gamle tas. I løpet av morgenen 26. november ble 582 jøder i alle aldre ført til Vipppetangen i Oslo havn og ombord i S/S "Donau". Blant disse var også jøder fra andre deler av landet som hadde vært plassert i forskjellige fangeleirer.

De arresterte jøder ble sendt til Tyskland og de fleste drept i gasskammer. Tilsammen 760 norske jøder ble sendt til Auschwitz. Bare 26 av dem kom tilbake.

17. Handelsflåten.

Ved Norges inntreden i krigen ble omlag 1000 skip på tilsammen 4 millioner brutto registertonn stilt til disposisjon for den nyopprettede organisasjon Nortraship. Hensikten var å sikre at den norske handelsflåten ble brukt til allierte krigsmål. Norges handelsflåte var da den fjerde største i verden, og fra høyeste hold i Storbritannia ble den sammenlignet med en millionarmé i felten. Inntektene fra flåten bidro vesentlig til å finansiere den norske innsats på utefronten.

46 % av uteflåten gikk tapt ved krigsforlis. Ca 3000 norske sjøfolk mistet livet. Dette representerer mer enn 10 % av de sjøfolkene som seilte ute under krigen.

18. Marinen.

Etter at kampene opphørte i Norge i 1940, kom i alt 13 krigsskip seg over til Storbritannia, og her ble Marinen gjenoppbygd. Det ble etablert treningsleirer i Halifax, Canada og i Storbritannia. Blant oppgavene til Marinen kan nevnes: eskorte av konvoier, særlig i det nordlige Atlanterhav, angrep på den tyske skipstrafikken langs norskekysten og landsetting av agenter i Norge. "Shetlandsbussen" ble også overtatt av Marinen. Norske marinefartøyer deltok i invasjonen i Normandie. Minesveiping var en annen viktig oppgave. Til dette

benyttet man ombygde hvalbåter. Videre ble det utdannet skyttere som gjorde tjeneste i handelsflåten. I 1942 ble Marinens kvinnekorps opprettet.

Ved frigjøringen i 1945 talte Den norske marinen 6.584 mann og 51 fartøy. I løpet av de 5 krigsårene ble 20 skip senket. Marinen hadde om lag 650 falne.

19. Flyvåpnet.

I november 1940 ble flyvåpnenes treningsleir "Little Norway" i Canada åpnet. Her fikk unge nordmenn flyveropplæring under oberstløytnant Ole Reistads dyktige ledelse. De ferdig utdannede flyvere og bakkepersonell ble overført til Storbritannia for å tjenestegjøre i Royal Air Force, ofte i egne norske skvadroner. Marinens flyvåpen ble først stasjonert på Island, senere i Skottland og på Shetland. Oppgavene besto i å jakte på tyske ubåter, eskortere konvoier og rekognosere langs norskekysten. De to norske jagerskvadronene opererte fra flyplasser i England. De var underordnet Royal Air Force, men fikk ha et norsk flagg malt på siden av cockpiten. De deltok i operasjoner på kontinentet. I april 1943 ble Flyvåpnenes kvinnekorps opprettet. Oppgavene besto i kontorarbeid, telefonbetjening, sjåførtjeneste m.m.

Ved frigjøringen i 1945 omfattet det norske luftforsvaret 2.584 mann og 59 fly. Flyvåpnet hadde 325 falne.

20. Hæren.

Sommeren 1940 ble treningsleirer for hæren opprettet i Skottland. Her ble den norske Skottlandsbrigaden bygd opp. Den var tiltenkt viktige oppgaver ved frigjøringen av Norge. Etterhvert ble to bergkompanier etablert, og 2. bergkompani ble satt inn i Finnmark i november 1944. En norsk kommando-avdeling ble satt inn på kontinentet, nemlig ved frigjøring av øya Walcheren. Et norsk fallskjermkompani ble også opprettet. Høsten 1942 ble Hærens kvinnekorps etablert.

Ved frigjøringen i 1945 besto Den norske hær i Storbritannia av 3.927 kvinner og menn. Hæren hadde om lag 175 falne.

21. Frigjøringen av Finnmark.

Etter den finsk-sovjetiske våpenstillstanden i september 1944 ble en del av de tyske troppene trukket tilbake gjennom Nord-Finland. Deretter fortsatte tilbaketrekkingen på norsk jord gjennom Finnmark og Nord-Troms til Lyngen.

Befolkningen fikk ordre om å evakuere sydover, og tyskerne brant og sprengte alt som var av hus: boliger, uthus, industribygg, forretninger, skoler, sykehus, kirker m.m. "Den brente jords taktikk" rammet også broer, kaianlegg og båter.

Sovjetiske avdelinger rykket inn i Finnmark etter avtale med den norske regjering. De norske soldater som først ble satt inn i Finnmark, var 2. bergkompani fra brigaden i Skottland. På nyåret 1945 kom også avdelinger av de norske polititroppene som var blitt trent i Sverige. Disse utgjorde ca 12.000 mann i alt. Av disse ble ca 1.300 satt inn i Finnmark. Noen ble sendt med fly til Kirkenes, andre slet seg over Finnmarksvidda.

Av befolkningen i Finnmark og Nord-Troms hadde ca 25.000 trosset påbudet om evakuering. Det ble derfor en viktig oppgave å sørge for forsyninger til sivilbefolkningen.

22-25. Frigjøringen i mai-juni 1945.

Den tyske kapitulasjon trådte i kraft 8. mai, og samme dag landet britiske og amerikanske militæravdelinger i Norge. En alliert militærdelegasjon med brigadegeneral Hilton i spissen mottok tyskerne overgivelse. Denne foregikk i ordnede former enda de tyske styrker talte mer enn 350.000 mann.

Hjemmestyrkene på tilsammen 40.000 mann rykket inn og sørget for ro og orden. De norske polititroppene fra Sverige ankom fra 10. mai og utover.

Meldingen om kapitulasjonen utløste en jubel uten like. Flaggene gikk til topps, og folk stimlet sammen for å gi uttrykk for sine følelser.

Kronprins Olav vendte hjem 13. mai sammen med en norsk regjeringsdelegasjon. Senere i måneden kom statsministeren og resten av regjeringen. Og så - endelig - 7. juni kom Kong Haakon sammen med Kronprinsens familie. Norge var atter fritt.